

Bíró Zsuzsa 1938. SZEPTEMBER VÉGE

megérdemli, hogy tönkremenjen

Eljött az idő, az Anschluss után, amikor a papám úgy döntött, ha még lehet, kivándorlunk Argentínába. A tervet egy ott élő rokon meghívására alapozta, a váratlanul előbukkant unokaöcs nagylelkű ígéreterre, hogy kezdetben mindenben segíteni fog, ámbár úgy véli, erre nem lesz szükség, mert egy jó statikus mérnök Buenos Airesben értékes hiánycikknek számít, kapkodnak érte; a papa tehát, mint a világ legjobb statikus mérnöke, joggal számíthat fényes karrierre. A mamám nem osztotta ezt az optimizmust, tudta, hogy menni kell, ha mód van rá, de nem akarta magára hagyni öreg szüleit, a feloldhatatlan dilemmától búskomorságba esett. Hősies kis nagyanyám példamutatással akart belé lelket verni, úgy tett, mintha a világ legtermészetesebb dolga lenne elszakadni egymástól, egy másik földrészre menni, egyszer mindenkinek menni kell, mondogatta, annak idején ő is megtette a maga nagy ugrását, egy belga városból jött, hogy Bécsből idetelepülő nagyapám felesége legyen, jó döntés volt, azóta is makacsul bízik a megérzéseiben. A nagypapa is hozzászólt, valamelyik szellemóriás mondását idézte, miként azt nehéz helyzetekben szokta, ezúttal Goethe gondolataiból merített: Minden mi keletkezik, megérdemli, hogy tönkremenjen! A mai rezsim sem tart örökké, mondta a nagypapa, addig azonban a fiatalok menjenek biztonságosabb helyre, őt meg a nagymamát ne féltsük, a magyar civilizált nép. A nagypapa itt kis szünetet tartott, gondolkodott, megismételte: a magyar civilizált nép, tiszteli az öregeket, bármilyen felekezethez vagy nemzethez tartoznak, gondoljunk az öreg Kossuth Lajost övező kultuszra. Valami nagyon félresiklott ebben a szövegben, mert a mamám akkor egész este zokogott. Azon a nyáron a nővérem meg én többször voltunk hasonló sírórohamok tanúi, de ez nem befolyásolt bennünket, alig vártuk, hogy már az óriás tengeri hajón legyünk, ahol uszoda van és mozi és minden étkezés után fagyalt.

semmi realitása

Bánat és könnyek ellenére a mamám három hónap alatt megtanult spanyolul, több mint alapfokon, tűrhetően írt, olvasott, beszélt. Szeptember vége felé aztán kiderült, hogy az újonnan felfedezett argentin unokaöcs, ahelyett, hogy közbenjárt volna, szándékosan akadályozta ügyeink intézését, és kivándorlásunknak nincsen semmi realitása. Akkor hát maradunk, mondta megkönnyebbülten anyám, és rohamos gyorsasággal elfelejtett spanyolul, csak egy dalt jegyzett meg, népszerű dal volt, eredeti változata a reneszánsz idején született, amikor Aragónia és Kasztília megszabadult a mórok uralmától. Imádtam ezt a nótát, és csak úgy aludtam el, ha a mama újra és újra elénekelte, egy svábbogárról szólt, amely nem tud többé sétálni, mert elvesztette az egyik hátsó lábát. *La cucaracha, la cucaracha, ya no puede caminar*. Ezt a fogyatékkal élő csótányt valahogy nagyon megsajnáltam.

Itt maradtunk hát, édes hazánkban.

nem jó ember

Akkor már Mussolini térnek nevezték az Oktogont, télen, mikor a műjégre mentünk, ott szálltunk fel a földalattira. Sokkal többet nem tudtam a külpolitikából: Mussolini nem jó ember, a Kormányzó sem jó ember, Hitler a leggonoszabb, de ezekről a dolgokról okosabb nem beszélni. Nem beszéltem erről, csak a legjobb barátnőmmel, Pannival, akinek szintén azt mondták, hogy ne beszéljen erről senkivel. Egyébként egyikünk sem tudta, hogy a leggonoszabb alatt mit kell érteni, milyen gonoszságokat, de ezen nem gondolkodtunk. Bámulatos, hogy az ember gyerekkorában mennyi nehezen megérthető dolgon töri a fejét, mik a színek, mi a hang, a halál, a csillagok, hogy építkeznek a hangyák, és mért ciripel a tücsök, könnyen megválaszolható evidenciákra azonban úgy tekint, mint súlyos titkokra, amelyeket okosabb nem bolygatni.

engem sem szeret

Ötéves voltam akkor, a háborút általában karddal és mordállyal képzeltem el, ahogy a János vitézben láttam, amikor karácsonykor a mamánk elvitt bennünket az Operába. Vajon volt-e átjárás a gyerekszoba és a megbomlott világ között? A ránk leselkedő veszélyekről annyit tudtam, hogy a Kormányzó úr, ott fenn a Várban, többek között azért nem jó ember, mert nem szereti a zsidókat, vagyis engem sem szeret. Ezt a szomorú ténytet nehéz szívvel vallottam be a házmesterék tízéves fiának, akinek akkor a menyasszonya voltam, ő azonban kezet adott rá, hogy én, csakis én leszek a felesége, hosszú menyasszonyi ruhában, fátyollal. Azt hiszem, a vőlegényem neve tetszett legjobban, zengett, zúgott, ilyen szép neve senkinek sem volt: Adalbert. Nagy zűrzavar volt a fejemben: mesék, képek, fogalmak és a felnőttek beszélgetéseinek foszlányai, minden ott kavargott együtt az álmokkal, amelyeket reggelre elfelejtettem.

cserébe

Hány titkom van, kérdezte a barátnóm, Panni, aki a következő évben osztálytársnóm is volt. Szégyenkezve vallottam be, hogy egy titkom sincs, de ez titok. Megértően bólintott. Neki két titka van, közölte, egy születéses és egy karácsonyos, de ezekről továbbiakat csak akkor árul el, ha majd cserébe tőlem is hall két olyan dolgot, amiről senki más nem tud. Noha ma már százezer titkot cipelek a hátamon, úgy alakult, hogy a cserét nem ejtettük meg.

ami vicces, az érdekes

Még valami fontosra emlékszem abból a harmincnyolcas kora őszből: megtanultam kézen állni és kézen járni, és tapasztalatot szereztem arról a nagy igazságról, hogy fordított perspektívából minden érdekesebb, mert vicces, vagyis ami vicces, az érdekes. Hogy odakint a világban ez a törvény nem érvényes, az nem érdekelt.

kofferes baba

Ama szeptember végi napokban, harmincnyolcban, a mamám egyik barátnője azt bizonygatta, hogy ami most következik, az le van írva a Bibliában, az Apokalipszis negyedik lovasa címszó alatt (Jelenések 6:8), „És láttam íme, egy fakó ló, a rajta ülőnek neve Halál, és a Pokol követte őt”. A hölgy csalódott volt, mert szüleimet hidegen hagyta ez a szöveg, a nővérem meg szigorúan megjegyezte, hogy nem a Halál, hanem Edward király ül azon a fakó lovon. Én azonban állítólag sírva fakadtam, emiatt a hölgy úgy elszégyellte magát, hogy másnap egy kofferes babát hozott nekem ajándékba, a legszebb ajándék volt, amiről csak álmodhattam: szőke loknis baba bőrrönddel, benne ruhák, télre-nyárra-őszre, merő boldogság. „Még nyaklánc is van!” – mondta sóváran Panni. És mért ne legyen karkötője is? Másik nyaklánc? Még egy ruhája? Elmerültünk az elegancia és bőség világában, színes rongyokból és gyöngyökből toaletteket és ékszereket gyártottunk, varázslat volt, a nagyszerű Adalbert is részt vett a játékban, Miminek nevezte el a babát és papundekliből házat gyártott számára.

feltételes reflex

Ahogy akkoriban mondták, Európa órája öt perccel tizenkettő előtt állt. Családom már többé-kevésbé lélegzetét visszafojtva követte az eseményeket, de nekem erről nincs emlékem, mindazt, amiről itt megemlékezem, a háború dolgairól vagy a családi ügyekről, a szüleim elbeszéléséből tudom, vagy később olvastam. Arra viszont jól emlékszem, hogy az Ötödik szimfónia kezdő taktusaival csak ezerkilencszáznegyvenegyől jelezték a BBC híreit, ez már örökre a memóriámba vésődött, feltételes reflex, ha meghallom, újra és újra átélem az egykori ünnepélyes-szorongó hangulatot.

alantas regiszter

Szeptember huszonötödikén Thomas Mann, aki ekkor már Princetonban élt, ezt írta a naplójába: „Nagy és mélyreható feszültség. Hitler vajon a pusztulásba rohan? Bármilyen meglepetés elképzelhető.” És később: „Bejelentették, hogy Hitler beszédet mond a Sportpalotában. Ismét végig fogja játszani valamennyi alantas regiszterét, hogy sakkban tartsa a nyugati hatalmakat, és összezavarja a világot...”

a nagy zabálás

Végigjátszotta, több húron, de leginkább a közel hárommillió Csehszlovákiában élő szudétanémet iránti szent kötelességről beszélt, ez volt a vezérmotívum, hogy a Birodalomnak meg kell őket védeni attól a balsorstól, amit a cseh kormányfő szán nekik. Okos emberek tudták, hogy ez csak az előétel, az igazi lakoma, a nagy zabálás majd ezután következik, amikor felfalja egész Csehszlovákiát, mert szüksége van az ottani élenjáró fegyveriparra. Mivel az angolokat, franciákat és csehszlovákokat szövetségi szerződés kötötte, a világháború bármikor kitörhetett.

– A szudéták miatt van az egész – mondja Mathieu *A szabadság útjai* című Sartre-trilógia második, A haladék kötetének egyik hőse, akit az író önmagáról mintázott:

– Kérlek, ne beszélj úgy, mint a házmesterem – szól rá Jacques. – Ne hívd őket szudétáknak. A Szudéták hegyek. Mondd, hogy „a németek a Szudéták vidékéről, vagy csak röviden, hogy a németek.”

A németek, a németek, a németek.

az emberek elhülyülnek

Azok a német gyerekdalok. Jákobon, az esetlen kis medvén, akinek nincs otthon kenyere, mindig nevetnem kellett. Szegény Jánoskát, aki egyedül ment a nagy erdőbe, kalappal a fején, kezében bottal, mindig megsajnáltam. És megszántam a manócskát is, aki egyedül álldogált az erdőben. Néha, amikor a nagypapa nálunk vendégeskedett, és este bejött a gyerekszobába, és eloltotta a villanyt, és elénekelte az éjjeli őr dalát, az csodálatos volt. Vagy húsz év múlva aztán felismertem a dalt egy Nürnbergi mesterdalnokok előadásán, dallam és szöveg, minden ugyanaz volt, csak éppen a nagypapának az a viccesen rekedt hangja volt más. Wagnert ki

kell törölni az európai kultúra nagykönyvéből, mondta szigorúan a kofferes babás hölgy. Dumme Ganz. Buta liba. Így a nagypapa. A családi krónika szerint abban az időben nagyapám gyakran dühbe gurult, bosszantotta, hogy mindazt, amit ő evidensnek tart, mások nem értik... az emberek elhülyülnek, ha háború van... – mondta dühösen. Még nincs háború, szólt rá a mamám. Ha, ha, ha... A nagypapa nagyon gonoszul tudott nevetni. Voltak napok, amikor mindenkit kinevetett, mintha ő lett volna az egyetlen épeszű ember a világon.

megszelídül

Ott volt például Chamberlain, az angol miniszterelnök, aki egész szeptember hónapban azon fáradozott, hogy megkísérelje a lehetetlent, és megmentse a békét. Úgy vélte, korrektül kell bánni Hitlerrel, akkor majd fokról fokra megszelídül, ha azonban veszett kutyának vagy páriának tekintik, végül a valóságban is azzá válik.

békeangyal

Hatvankilenc évesen életében először repülőre ült, többször is, hogy Hitlerrel találkozzék. A nagypapa bizonyos leereszkedő jóindulattal méltányolta Chamberlain erőfeszítéseit, talán derék ember, de fogalma sincs arról, hogy mit kell tenni, nem tudja, hogy a pestissel az ember nem tárgy, hanem tűzzel-vassal irtja? Ezt úgy mondta, mintha elvben bármelyik percben megszólalhatott volna a telefon, itt Chamberlain, bocsásson meg, hogy zavarom, de meg kell mentenem a világot, adna néhány jó tanácsot? A nagypapa megvetően legyintett. Ez a Chamberlain békeangyalnak képzele magát, pedig csak egy középszerű tökfaj, nem a sors embere. – Miért, ki a Sors Embere? – kérdezte a mamám. – Winston Churchill. – mondta a nagypapa és felállt, és rászólt a mamámra: – Haptákba, kislány, ha Churchill neve elhangzik. – És a mamám is felállt. Apám akkor nem volt jelen, de ő is haptákba állt volna, az biztos. Később, a háború folyamán minden újkor, elsőnek Churchillre emelte a poharát.

szorongva és tehetetlenül

Azon a napon, szeptember huszonnyolcadikán, a fekete szerdán, ahogy akkor mondták, súlyos feszültség vibrált a levegőben, a sötét felhők vihart ígértek, de a vihar nem tört ki, csak szokatlan jelenségnek számító forró, kellemetlen szél támadt, nagy erővel magával sodorva a páratömegeket. Mintha a régi mesék újra feltámadtak volna, hogy is volt tizennégyben, kérdezték egymástól az emberek, hogyan is volt azon az utolsó éjszakán, mielőtt a háború kitört? Tudod, az a nagy vihar, amikor Budapesten sorban törtek be az ablakok... Az emberek szorongva és tehetetlenül várták a hírt a háborúról, nyoma sem volt annak a lázas büszkeségnek, ami tizennégyben az első napokat olyan mámorossá tette, most csak ültek a rádiók előtt, a gombokat csavargatták, várták a híreket arról, hogy ismét kitört egy világháború.

Mit tudtam én akkor minderről?

a Homokemberke

Azokban a napokban egy mese tartott ébren, amivel a nagypapa, az általa ostobának bélyegzett svábbogárról szóló dal helyett akart bennünket álomba ringatni, ha nálunk járt. A mese a Homokemberkéről szólt, arról a csodálatos kis lényről, aki álomporral, varázslattal altatja el a gyerekeket. Csakhogy a nagypapa nem elégedett meg a mese kisgyerekeknek szóló változatával, hanem Hoffmann összes rémítő motívumát beleszórt, ráadásul nagy összevisszaságban. A nővérem jól mulatott a történeten, egy percig sem vette komolyan. Én azonban rettegve hallgattam, minél zagyvábban adta elő a nagypapa, annál félelmetesebben hangzott, nem a háborútól féltam, hanem attól a borzalmas pillanattól, amikor majd a Homokemberke megjelenik az ágyam mellett, és beleszórja az álomport a szemembe, ezt azonban nem árultam el senkinek.

utolsó esély

Már csak egy nap volt hátra az ultimátum lejártáig, de Chamberlain még bízott a békés megoldásban.

Szerencsés inspirációtól vezetve Mussolinit szólította meg, jó döntés volt, az olasz diktátornak megtetszett a békeangyal nemes szerepe, utolsó esély jelszóval sikeresen kicsikart Hitlertől még egy utolsó napi haladékokat, huszonnégy óra nagy idő, azalatt egy világtrend is ellenkezőjére fordulhat.

mindenben utánozta

Másnap, szeptember huszonkilencedikén délre az istenek tanácsa, az angol és a francia miniszterelnök, Chamberlain és Daladier, valamint Mussolini és Hitler összegyűlt. Helyszínnek a müncheni Königsplatz-on az új Führerhaus jelöltetett ki, a tárgyalás tizenhat órán át tartott. Mussolini volt a nap hőse, egyedül ő nem szorult tolmácsra, jól beszélt franciául és németül, és angolul is tudott, Hitler megbabonázva nézett rá, mindenben utánozta, ő is haragosan nézett, ha Mussolini arca elborult, ő is nevetett, ha Mussolini nevetett, különös szimbiózis volt ez a két diktátor között, rokonlelkek fúziója. Hajnal volt már, mire a döntés megszületett: Csehszlovákiát feldarabolják, a háború veszélye elhárult.

Elhárult?

Másnap Jodl tábornok ezt írta a naplójába:

„A müncheni paktum aláíratott. A csehek nem léteznek többé úgy, mint valamely hatalom... A Führer zsenialitása és eltökéltsége nem lankadt, és ez megint egyszer győzelemhez vezetett, anélkül, hogy erőszakhoz kellene folyamodni. Reméljük, hogy a hitetleneket, a gyöngéket és a langyosokat végleg meggyőzte ez a siker.”

Egy regényben azt írnánk, hogy akkor Jodl még nem sejtette, hogy ő lesz az, akit majd arra szemel ki a sors, hogy ezerkilencszáznegyvenöt május hetedikén Reimsben, Dönitz vezértengernagyot képviselve a németek feltétel nélküli megadásáról szóló dokumentumot aláírja.

– Jodl egy barom – mondta a papám.

rettenetes lesz

Ez olyan reggeli utáni beszélgetés volt, a nővérem már elment az iskolába, én meg titokban az asztal alól hallgattam a szüleimet. Nem sokat értettem az egészből, de annyit igen, hogy előbb-utóbb mégis kitör a háború, és az rettenetes lesz, a Homokemberke meséjénél is rettenetesebb. Ettől úgy megijedtem, hogy sírni kezdtem, a mamám meg mérgesen azt mondta a papámnak, hogy ő a barom.